

Słownik uniwersytecki niemiecko-polski jako wsparcie mobilności studentów

German-Polish academic dictionary as a support for students' mobility

Martyna Mikucka, Sławomir Krajka
Sekcja Translatoryczna Kola Naukowego
Studentów Lingwistyki Stosowanej
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. 28 czerwca 1956 nr 198, 61-485 Poznań

Abstract

This article presents the results obtained by translating *UNILEX Universitätswörterbuch für in- und ausländische Studierende* by Prof. Burkhard Schaefer und Aleka Rapti from German into Polish by the Student Translator Association at the Institute of Applied Linguistics in Adam Mickiewicz University in Poznań. In the period of growing mobility among Polish students who nowadays have great opportunities to study abroad, one of the most significant aspects of the student exchange is the ability to speak foreign languages. There are plenty of dictionaries, glossaries or guides available that can be helpful in helping students to get used to the education system in foreign universities, but they miss out important facts or not up-to-date in most cases. Because of this fact the members of the Student Translator Association have come to the conclusion that translating the *Unilex* from German into Polish could become an advantage for Polish students studying in Germany for a certain period of time.

1. Czym jest *Unilex*?

Słownik uniwersytecki *Unilex Universitätswörterbuch für in- und ausländische Studierende* ('Unilex słownik uniwersytecki dla studentów niemieckich i zagranicznych') autorstwa Burkharda Schaedera i Aleki Rapti z Uniwersytetu w Siegen to niemiecki specjalistyczny słownik jednojęzyczny, którego celem zdefiniowanym przez jego autorów jest pomoc studentom niemieckim i zagranicznym w zrozumieniu terminów używanych w piśmie i mowie w szerokim kontekście studiów na niemieckiej uczelni (por. Schaefer, Rapti 2008: 7). Słownik zawiera około 1100 hasel wraz z definicjami, zebranych na podstawie tekstów związanych z systemem szkolnictwa wyższego w Niemczech. Warto zaznaczyć, iż co najmniej połowy tych hasel nie można znaleźć w ogólnodostępnych słownikach języka niemieckiego oraz słownikach przeznaczonych dla uczących się języka niemieckiego jako obcego, należą tu przede wszystkim hasła uwzględniające najnowsze zmiany w strukturze niemieckiego szkolnictwa wyższego (np. *Exzellenzinitiative*, *Globalhaushalt*, *Juniorprofessur*). Makrostruktura słownika opiera się na znaczeniu opisywanych jednostek tj. słownictwo uporządkowano tematycznie według różnorodnych kategorii a słownik dodatkowo uzupełniono o alfabetyczny spis hasel z odnośnikami. Dzięki temu zabiegowi *Unilex* może posłużyć jako swoisty przewodnik dla swoich adresatów – polskich studentów zainteresowanych studiami w Niemczech. Umożliwi im bowiem, przy równoczesnym zachowaniu przejrzystości, wgląd w interesującą ich tematykę oraz szersze zapoznanie się z treścią danego działu.

2. Po co polski przekład?

Od kilku lat mamy do czynienia z rosnącą mobilnością studentów, głównie – choć nie tylko – w ramach programu Erasmus. Tylko w ubiegłym roku na kierunku lingwistyka stosowana ze stypendium Erasmus skorzystało 49 studentów, w tym 40 wyjechało do ośrodków

uniwersyteckich w Niemczech¹. Dane Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza pokazują, że to właśnie z niemieckimi szkołami wyższymi UAM posiada obecnie najwięcej umów bilateralnych w ramach programu Erasmus (aż 44, następna Francja: 27 umów i Hiszpania: 21 umów²) a z liczby 850 studentów, którzy wyjechali w roku akademickim 2007/2008 na stypendia Erasmus aż 34% wyjechało do Niemiec³, także dane podsumowujący 10-lecie programu Erasmus w Polsce jednoznacznie wskazują na to, że Polscy studenci najczęściej wyjeżdżali na studia do Niemiec (14 554 osoby) (do Francji (6647), Hiszpanii (4683), Włoch (4004) i Wielkiej Brytanii (3241) (Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, 2008). Jednocześnie badania przeprowadzone w ramach prac magisterskich i licencjackich⁴ oraz opinie studentów powracających z pobytów w Niemczech mówiące o jednoznacznym sukcesie zarówno studentów jak i programu, wskazują na zagrożenia z nim związane. Są to: zbyt krótki pobyt aby móc odpowiednio zapoznać się ze strukturą uniwersytetu i jego obyczajami oraz tworzenie się społeczności programu Erasmus żyjącej życiem odrębnym od rzeczywistości społeczności uniwersytetu goszczącego (por. Turowska 2007: 75; Kroplewska 2008: 57). Pewną pomoc w przezwyciężaniu powyższych trudności mogą stanowić publikacje Niemieckiej Centrali Wymiany Akademickiej: *Wörterbuch Deutsch-Polnisch. Begriffe aus Wissenschaft und Hochschule. Słownik polsko-niemiecki. Słownictwo akademickie* (Klugert, Wojciechowski 2001) oraz *Kierunek Niemcy. Przewodnik dla zagranicznych studentów* (Schmidt 2006).

Pierwszy jest jednak praktycznie niedostępny, drugi natomiast bardzo skrótowy, nie zawierający żadnego odniesienia do znanej studentowi polskiej rzeczywistości uniwersyteckiej. Można także wymienić wiele niemieckich stron internetowych zawierających

¹ Dane wewnętrzne Instytutu Lingwistyki Stosowanej UAM, dostępne u instytutowego koordynatora programu Erasmus.

² <http://old.amu.edu.pl/erasmus/info1e.php> (28.04.2009).

³ Sprawozdanie z działalności programu Erasmus na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w roku akademickim 2007/2008, dane wewnętrzne UAM.

⁴ Kroplewska (2008), Turowska (2007)

glosariusze terminologii uniwersyteckiej – dobór haseł nie jest jednak systematyczny a ich mikrostruktura wskazuje, że adresatem glosariuszy jest odbiorca rodzimy. Tak nakreślone potrzeby związane z coraz intensywniejszą wymianą studentów z Niemcami przy jednoczesnym braku słowników, leksykonów czy innych narzędzi pozwalających studentom uczestniczącym w wymianie z Niemcami na szybkie i efektywne włączenie się w życie społeczności studenckiej uniwersytetu niemieckiego, skłoniło nas do podjęcia prac nad tłumaczeniem słownika *Unilex* na język polski.

3. Konstrukcja wersji polskiej

Rozpoczynając pracę nad przekładem słownika *Unilex* napisaliśmy we współpracy z prof. Schaderem podręcznik (spis niezbędnych wytycznych leksykograficznych oraz informacji dotyczących budowy i przekładu słownika), który stanowił dla nas podstawę w realizacji kolejnych prac tłumaczeniowych. Nasz projekt prowadziliśmy w oparciu o stronę internetową, która ułatwiała komunikację i koordynację prac leksykograficznych. Na bieżąco uzupełnialiśmy słownik online, którego zasoby pozwalały na utrzymanie jednolitości tłumaczenia w trakcie całego projektu. Przed przystąpieniem do prac tłumaczeniowych doszliśmy do wniosku, iż dużym udogodnieniem dla adresatów naszego słownika byłoby pozostawienie wersji niemieckiej w polskim przekładzie. Dzięki temu ostateczna wersja słownika będzie, w przeciwieństwie do oryginału, dwujęzyczna. Będzie zatem składać się z części niemieckojęzycznej oraz polskojęzycznej, która będzie zawierała tłumaczenie całości części niemieckojęzycznej wraz z ewentualnymi komentarzami kontrastywnymi. Wybór takiej formy słownika był nieprzypadkowy – jest to rzadko spotykana forma słownika fachowego dwujęzycznego, który będąc słownikiem tłumaczeniowym (*Übersetzungswörterbuch*) jest nie tylko przeznaczony do użytku receptywnego (*Rezeptionswörterbuch*), lecz także do użytku produktywnego (*Produktionswörterbuch*). Ze względu na swą budowę słownik może również okazać się przydatny dla tłumaczy.

Szukając najwłaściwszych polskich ekwiwalentów, staraliśmy się precyzyjnie oddać znaczenie niemieckich haseł oraz równocześnie zwrócić uwagę odbiorców na ewentualne różnice wynikające z odrębności językowo-kulturowej. Niektóre polskie odpowiedniki, zwłaszcza te, które wydawały nam się niepełnym ekwiwalentem niemieckiego terminu, opatrzyliśmy komentarzami kontrastywnymi. W szczególności wyrażenia nie zakorzenione w języku polskim, a w pewnym stopniu porównywalne z polskimi realiami, otrzymały stosowne komentarze. Dzięki temu zabiegowi odbiorca może spojrzeć na niemieckie realia z polskiej perspektywy, nie tracąc jednak z pola widzenia niemieckiej rzeczywistości.

4. Problemy napotkane podczas tłumaczenia

W pierwszej części artykułu zostały nakreślone cele oraz możliwości wykorzystania w praktyce powstającego słownika uniwersyteckiego niemiecko-polskiego. W tej części zaś zostaną przedstawione za pomocą trzech przykładów konkretne zadania tłumaczeniowe oraz przykładowe trudności ze znalezieniem polskich ekwiwalentów.

4.1. Przekład stopni i tytułów naukowych i zawodowych na język polski

Próba przetłumaczenia hasła *Diplomkaufmann (Dipl.-Kfm.)* na język polski spowodowała konieczność znalezienia odpowiedzi na kilka pytań:

- Czy można dokonywać tłumaczeń tytułów oraz stopni naukowych i zawodowych (ze względu na skutki dotyczące uznawalności wykształcenia)?
- Jeśli tak, to czy istnieje ekwiwalent niemieckiego stopnia akademickiego *Diplomkaufmann (Dipl.-Kfm.)*?
- Jeśli nie, w jaki sposób dokonać tłumaczenia?

Zalecenia dotyczące tłumaczenia tytułów oraz stopni naukowych i zawodowych sformułowane przez różne gremia (*TEPIS. Kodeks*

Polskiego Tłumacza Sądowego, Biuro Uznawalności Wykształcenia i Wymiany Międzynarodowej) są rozbieżne, odsyłają często do wykazów tytułów oraz stopni naukowych i zawodowych publikowanych przez międzynarodowe lub krajowe ciało normotwórcze, których to wykazów niestety brak. Zalecenia informują zarazem, że w razie braku szukanego ekwiwalentu, tłumacz może albo dokonać tłumaczenia według własnego uznania albo zachować dany tytuł lub stopień w brzmieniu oryginalnym (por. *Kodeks Polskiego Tłumacza Sądowego* § 38, § 39). Ze względu na cel słownika postanowiliśmy dokonać tłumaczenia, stosując strategię określoną w umowie między RP a RFN o uznaniu ekwiwalencji w szkolnictwie wyższym:

Należy używać tytułów i stopni naukowych zawsze w brzmieniu oryginalnym, z podaniem nazwy jednostki przyznającej; możliwe dosłowne tłumaczenie tytułów i stopni naukowych dołącza się ewentualnie w nawiasie. (art. 5 (3) umowy między między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Federalnej Niemiec o uznaniu ekwiwalencji w szkolnictwie wyższym (Dz. U. z 1998 r. Nr 92, poz. 584), tj. przetłumaczyć niemieckie stopnie akademickie możliwie dosłownie (zachowanie ich w brzmieniu oryginalnym nie byłoby zgodne z celem słownika). W pierwszym rządzie należało stwierdzić, czy w Polsce istnieje odpowiednik niemieckiego stopnia akademickiego *Diplom*, który mógłby posłużyć za ekwiwalent.

Zestawienie polskich i niemieckich stopni akademickich

JĘZYK POLSKI	JĘZYK NIEMIECKI
studia magisterskie jednolite (magister)	Magisterstudiengang (Magister)
studia licencjackie (licencjat)	Bachelorstudiengang (Bachelor)
studia magisterskie uzupełniające (magister)	Masterstudiengang (Master)
–	Diplomstudiengang (Diplom)

Jak wynika z porównania obu systemów kształcenia wyższego, w polskim systemie brakuje rodzaju studiów prowadzących do uzyskania równoważnego tytułu zawodowego. Najbardziej zbliżonym kierunkiem studiów są studia magisterskie jednolite z możliwością uzyskania tytułu zawodowego magistra. Podanie jednak terminu *magister* jako odpowiednika *Diplom* byłoby nieuzasadnionym stwierdzeniem równoważności tych dwóch tytułów, czego zasadniczo można dokonać jedynie w procedurze nostryfikacji. Dlatego stopień akademicki *Diplom* postanowiliśmy oddać za pomocą tłumaczenia *dplomowany specjalista*.

Znaczenie drugiego członu złożenia Diplomkaufmann

Kaufmann	kupiec
<p>1. jmd., der [eine kaufmännische Lehre abgeschlossen hat u.] beruflich Handel, Kauf u. Verkauf betreibt. (DUW) Nach § 1 HGB ist Kaufmann, wer ein Handelsgewerbe betreibt. (FStDP)</p>	<p>1. osoba trudniąca się handlem 2. potocznie o osobie kupującej (SJP PWN) Do 31.12.2000 r. pojęcie kupca rejestrowego regulował kodeks handlowy, zgodnie z którym kupcem rejestrowym była spółka handlowa. Od 2001 r. zamiast kupca (...) pojawiła się definicja przedsiębiorcy. (FStDP)</p>

Polska definicja, podobnie jak niemiecka, mówi, że kupiec to osoba trudniąca się handlem, niemiecka definicja wskazuje jednak dodatkowo, że jest to także osoba, która ma wykształcenie kierunkowe (choć nie jest to wymóg bezwzględny). Pozornie istnieje więc ekwiwalent w języku polskim (*kupiec*), jednakże po uwzględnieniu różnic w znaczeniu tych terminów nie możemy postawić między nimi znaku równości. Otóż jeśli zajrzemy do leksykonu specjalistycznego, to okaże się, że termin *kupiec* został w języku polskim w kontekście prawnym zastąpiony terminem *przedsiębiorca*, który jednak nie określa zawodu, lecz jedynie status prawny danej osoby. Postanowiliśmy zatem zapoznać się z programem

studiów prowadzących w Niemczech do uzyskania stopnia akademickiego *Diplomkaufmann* i na tej podstawie doszliśmy do przekonania, że jest on najbliższy polskiemu kierunkom ekonomicznym (ekonomika przedsiębiorstw), po których ukończeniu można wykonywać zawód *ekonomisty*, dlatego zaproponowaliśmy dla terminu *Diplomkaufmann* tłumaczenie *ekonomista dyplomowany*.

4.2. Konieczność uwzględniania kontekstu kulturowego w tłumaczeniu

Kolejny aspekt, który chcielibyśmy poruszyć w oparciu na doświadczeniach zebrane podczas przekładu słownika *Unilex*, wiąże się z potrzebą uwzględnienia kontekstu kulturowego podczas tłumaczenia. Za przykład posłuży hasło *numerus clausus*.

Znaczenie hasła *numerus clausus* w języku polskim i niemieckim

JĘZYK POLSKI	JĘZYK NIEMIECKI
<p>numerus clausus lac., liczba ograniczona, wielkość oznaczona maksymalną liczbą a. odsetkiem kandydatów pewnej kategorii (jak np. narodowościowej, rasowej, klasowej), którzy mogą być przyjęci na studia wyższe, do stowarzyszeń, do pracy w urzędach. (SWO)</p>	<p>Numerus clausus, der; -, o.Pl. (Abk.: NC) (auch: Zulassungsbeschränkung): Regelung, die in bestimmten Studiengängen die Zahl der →Studienplätze beschränkt. Für den Fall, dass die Zahl der →Studienbewerber und Studienbewerberinnen größer ist als die Zahl der vorhandenen Studienplätze, entscheidet ein →Auswahlverfahren. Für ausländische Studienbewerber und Studienbewerberinnen gelten Sonderregelungen (Quoten). Interner NC: innerhalb einer Hochschule und nicht bundesweit geltender NC. (Schaeder/Rapti 2008)</p>

Zapoznawszy się z definicjami słownikowymi tych terminów w języku polskim i niemieckim, można dojść do wniosku, iż są one prawie identyczne. Pozornie istnieje więc ekwiwalent w języku polskim, jednakże należy szczególnie w tym przypadku zwrócić uwagę na kontekst kulturowy, który postaramy się Państwu wyjaśnić przy pomocy szerszego zarysu historycznego.

Dzisiejsze znaczenie zasady *numerus clausus* w Niemczech wykształciło się pod wpływem reform lat 60/70. Zostały one podjęte ze względu na rozgorzałą wówczas dyskusję społeczną dotyczącą pogarszającego się stanu szkolnictwa, w tym także szkolnictwa wyższego. Dyskusja intensyfikowana nastrojami społecznymi (protesty studenckie '68) zaowocowała przeprowadzeniem reform szkolnictwa na wszystkich szczeblach. W połowie lat 70 zabrakło środków finansowych na wdrożenie kolejnych reform. Brak wystarczających funduszy oraz odpowiedniej kadry nauczycieli akademickich, przy jednocześnie bardzo dużej liczbie abiturientów, spowodował, iż postanowiono w semestrze zimowym 1976/77 wprowadzić zasadę ograniczeń rekrutacyjnych w wybranych kierunkach w celu utrzymania jakości kształcenia (medycyna, stomatologia, farmacja, psychologia, biologia).

Inaczej rysuje się historia *numerus clausus* w Polsce (oraz innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej). Zasada wyznaczania *numerus clausus* należała wprawdzie zawsze do fundamentów nauki akademickiej, ale zwłaszcza w okresie międzywojennym motywowana była przyczynami politycznymi i religijnymi. W sposób szczególny chodziło o wprowadzenie ograniczeń wobec kandydatów na studia pochodzenia żydowskiego. Mimo licznych sprzeciwów oświeconych warstw społeczeństwa, niektóre uniwersytety przyjęły 1937 roku 10% limit przyjęć dla kandydatów wyznania mojżeszowego, zgodny z udziałem ludności żydowskiej w kraju. Wprowadzenie zasady *numerus clausus* było podyktowane wzrostem nastrojów nacjonalistycznych i antysemickich. W okresie powojennym polityczny wymiar tej zasady widoczny był w przyznawaniu punktów kandydatom z pochodzeniem robotniczo-chłopskim. Nie określano jej wtedy jednak *expressis verbis* mianem *numerus clausus*.

Sledząc okoliczności, w jakich rozwijał się termin *numerus clausus*, widać wyraźnie, iż zyskał on dopiero w okresie międzywojennym.

nym pejoratywnie zabarwienie. Dziś zasada *numerus clausus* znajduje odzwierciedlenie w ograniczeniach rekrutacyjnych, które jednak nie mają charakteru politycznego, religijnego a jedynie merytoryczny. Nie nosi nazwy *numerus clausus*, która budzi negatywne konotacje (por. Natkowska 2006).

Wobec powyższego konieczne było znalezienie innego polskiego ekwiwalentu dla niemieckiego terminu *numerus clausus*, który nie byłby obciążony kulturowo i nie budziłby negatywnych konotacji. Szukając odpowiedniego ekwiwalentu posłużyliśmy się terminologią stosowaną dziś w dokumentach uczelni wyższych. Po opatrzeniu tłumaczenia stosownym komentarzem kontrastywnym zaproponowane przez nas polski odpowiednik brzmi: *limit przyjęć*.

4.3. Poprawność polityczna w dyskursie edukacyjnym

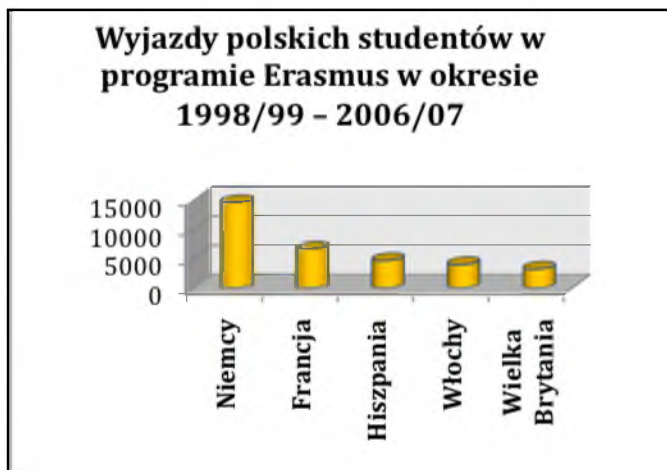
Kolejną kwestią, którą chcielibyśmy omówić w oparciu na doświadczeniach zebranych podczas tłumaczenia słownika uniwersyteckiego *Unilex* jest problem poprawności politycznej w dyskursie edukacyjnym. Według definicji zawartej w słowniku *Langzeitstudierender* to „osoba studiująca dłużej o bliżej nieokreśloną liczbę semestrów niż trwa przewidziany regulaminem okres studiów” (Schaefer, Rapti 2008 – tłum. S.K.). Można by ją określić jako *wiecznego studenta*, co również znajduje swoje odzwierciedlenie w języku niemieckim w formie *ewiger Student*. Brzmiący neutralnie termin *Langzeitstudierender* został jednak ukuty jako norma obyczajowa specjalnie na potrzeby dyskursu publicznego, gdyż temat ten wzbudzał w ostatnich latach w Niemczech wiele kontrowersji. Wielu studentów wydłuża bowiem *pro forma* okres studiowania, chcąc jak najdłużej korzystać z przysługujących im ulg i niższych stawek podatkowych. Studenci ci jednak nie chcą być stawiani w negatywnym świetle w dyskursie publicznym przez użycie pejoratywnie lub ironicznie nacechowanego terminu na ich określenie. Stąd termin *Langzeitstudierender* wprowadzono celowo, kierując się kanonami poprawności, aby uniknąć negatywnych skojarzeń. Przekładając hasło *Langzeitstudierender* musieliśmy znaleźć w języku polskim ekwiwalent o wydźwięku neutralnym, który wpasowałby

się w ramy odpowiednie dla wymagań dyskursu publicznego. Dodatkowym utrudnieniem był brak takiego zjawiska w Polsce, ponieważ studia dzienne obłożone są opłatami po przekroczeniu sześciu lat studiów, co uniemożliwia wykorzystanie podobnych luk prawnych. Zaproponowany przez nas ekwiwalent brzmi zatem następująco: *student przekraczający standardowy okres studiów*. Jest to termin opisowy, pozbawiony negatywnego zabarwienia oddający ideę poprawności politycznej oraz obrazujący problem zaistniały w szkolnictwie wyższym w Niemczech.

W trakcie tłumaczenia słownika natrafiłszy na problemy również innej natury, były to m.in. kwestie redakcyjne, np. wątpliwości interpunkcyjne i inne, takie jak np. pre- i postpozycja przydawki oraz stylistyka. Każdorazowo wybrane osoby zapoznawały się z literaturą fachową i dzieliły się swoją wiedzą na dany temat z resztą grupy wygłaszając na forum referat i przedstawiając przygotowaną prezentację.

5. W jaki sposób *Unilex* może wesprzeć mobilność studentów?

Przedstawiony w artykule projekt tłumaczenia niemieckiego słownika uniwersyteckiego na język polski i wyzwania z tym związane pokazują, że cel naszego projektu nie sprowadza się wyłącznie do chęci podniesienia własnych kompetencji tłumaczeniowych lub leksykograficznych. Celem nadrzędnym naszej pracy jest poszerzenie wiedzy studentów decydujących się na realizację części studiów w Niemczech, tak aby zdali sobie oni sprawę z różnic oraz podobieństw systemów szkolnictwa wyższego kraju ojczystego i kraju goszczącego. Mamy nadzieję, że bogatsi o tę wiedzę będą oni łatwiej i szybciej włączać się w życie niemieckiej społeczności studenckiej. Jednocześnie zachęcamy studentów zrzeszonych w innych kołach naukowych do tworzenia podobnych słowników w innej parze językowej. Z takich rezultatów pracy możecie nie tylko wy skorzystać, lecz także wasi koledzy i koleżanki.

Opracowanie własne na podstawie publikacji: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji 2008. 10 lat Erasmus w Polsce – wybór danych statystycznych i finansowych. Warszawa.

Bibliografia

- DUW = Drosdowski, G. (ed.) 2004. *Duden. Deutsches Universalwörterbuch*. Mannheim: Dudenverlag.
- FStDP = *Leksykon, Terminologia fachowa doradztwa podatkowego, rachunkowości, prawo podatkowe, prawo handlowe, część polsko-niemiecka / Lexikon, Fachwörter für die Steuerberatung Deutsch-Polnisch, Rechnungswesen, Steuerrecht, Handelsrecht*, 2002 Nürnberg/Krakau: DATEV eG. Klugert, B., Wojciechowski, K. 2001. *Wörterbuch Deutsch-Polnisch. Begriffe aus Wissenschaft und Hochschule. Słownik polsko-niemiecki*.
- Kolanowska, E. 2008. *10 lat Erasmus w Polsce – wybór danych statystycznych i finansowych*. Warszawa. Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji
- Kroplewska, J. 2008. *Die Entwicklung der Lehrerkompetenzen während des Auslandsaufenthaltes im Rahmen des Erasmus-Programms*. Poznań. Nieopublikowana praca licencjacka.
- Natkowska, M. 2006. Od „numerus clausus” do getta ławkowego. *Mówią wieki*, nr 5, 31-35.

- Schaeder, B., Rapti, A. 2008. *Unilex Universitätswörterbuch für in- und ausländische Studierende*. Siegen: Universität Siegen Fachbereich 3.
- Schmidt, S. 2006. *Kierunek Niemcy. Przewodnik dla zagranicznych studentów*. Warszawa: Bizarre.
- SJP PWN = Sobol, E. (red.). 2006. *Słownik języka polskiego PWN*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SWO = Kopaliński, W. 1994. *Słownik wyrazów obcych*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Turowska, J. 2007. *Das Austauschprogramm ERASMUS als Beitrag zur Herausbildung interkultureller Kompetenz und einer europäischen Identität. Erfahrungen der Stipendiaten an der Universität Erfurt und an der Adam-Mickiewicz-Universität Poznań*. Poznań. Nieopublikowana praca magisterska.
- Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Federalnej Niemiec o uznaniu ekwiwalencji w szkolnictwie wyższym sporządzona z dnia 23 lipca 1997 r. (Dz. U. z 1998 r. Nr 92, poz. 584).